

SEMANTAGRAFIYA, UNING SHAKLLANISH TARIXI VA USULLARI**Akbarov Hasan Uzbekxonovich****Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti****Tarjimashunoslik va xalqaro jurnalistika kafedrası****Sinxron tarjima (arab tili) mutaxassisligi****2 kurs magistranti**<https://doi.org/10.5281/zenodo.7883212>

Annotatsiya: O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan tub islohotlar, milliy qadriyatlarning qayta tiklanishi ilm-fanning rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. Ma'lumki, mustaqilligimizning ilk kunlaridanoq tilimizni yanada rivojlantirish, ayniqsa, ta'lim tizimining hamma bosqichlarida ona tili va adabiyotini o'qitish sifatini tubdan o'zgartirish, chet tillarini o'qitishni kuchaytirishga katta e'tibor qaratib kelinmoqda. Hozirgi davrda chet tillarini o'rganishga bo'lgan ehtiyoj va talabning ortishi, uni o'rgatish sifatini oshirishni, malakali yetuk kadrlar tayyorlashni taqozo qilmoqda. Bugungi kunda dunyo siyosatida mamlakatimiz o'ziga xos yo'lni tanlab, juda ko'plab xorijiy mamlakatlar bilan har tomonlama aloqalarni yo'lga qo'ygan ekan, tabiiyki, bunday sharoitda tilga bo'lgan talab oshadi. Bu o'rinda prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyevning yoshlarga ishonch bildirib aytgan quyidagi so'zlari ham diqqatga sazovardir: «Yoshlarimiz haqli ravishda Vatanimizning kelajagi javobgarlikni zimmasiga olishga qodir bo'lgan uchun bugungi va ertangi kunimizning hal etuvchi kuchiga aylanib borayotgani barchamizga g'urur va iftixor bag'ishlaydi»¹.

Yurtimizda xorij tillarini o'rganish, chet tillarni imkon qadar yosh avlodga tezroq va samarali o'rgatish jadal sur'atlar bilan rivojlanib bormoqda. Shu o'rinda Respublikamiz Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev aytganlaridek: «Barchamizga ma'lumki, har bir suveren davlat o'zining betakror tarixi va madaniyatiga egadir. Bu tarix, bu madaniyatning haqiqiy ijodkori, yaratuvchisi esa haqqoniy ravishda shu mamlakat xalqi hisoblanadi»² deb aytgan so'zlari fikrimiz dalili bo'la oladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018- yil 5- iyundagi «Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi 3775-sonli hamda 2017- yil 20- apreldagi «Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi 2909 -sonli qarorlarida belgilanganidek, kasbiy faoliyat va ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiluvchi gender terminologiyasining shakllanishi, tahlili, differensiasiyasi, gender terminologiyasi hamda lingvistik soha mutaxassislarining undan foydalanish mahorati va ko'nikmalarining tizimlashuvi bugungi kunning muhim talabidir.

Yurtimizda ko'plab xalqaro darajadagi uchrashuvlar, konferensiyalar, ilmiy-amaliy anjumanlar bo'layotganini hisobga olsak, barcha islohotlar qatori tarjima sohasiga ham e'tibor qaratish dolzarb masalalardir. Keyingi vaqtlarda arab davlatlari, xususan Saudiya Arabistoni bilan bo'ladigan o'zar ijtimoiy-iqiyisodiy aloqalarning rivojlanishi, olimlarni arab tili tarjimasiga doir nazariy tushunchalarni tadqiq qilishga undamoqda. Shulardan kelib chiqib ushbu maqolada tarjima semantografiyasi haqida bayon qilinadi.

¹Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. – Toshkent: O'zbekiston. 2017.– B.13.

² Mirziyoyev Sh. Erkin va farovon demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. Toshkent: O'zbekiston, – 2016. – B.15.

Semantografiyaning shakillanish tarixi

XX asrning boshlarida tarjima jarayonida har qanday yozuvlardan foydalanish tarjima doiralarida faqat shaxsiy masala deb hisoblanadi.

Tarjima yozuvining paydo bo'lishi XX asrning 30 yillariga to'g'ri keladi Og'zaki ketma-ket tarjimaning gullab yashnashi, Millatlar Ligasining ishi bilan bog'liq bo'lib, uning majlisida ikki tilda: fransuz va ingliz tillarida nutq so'zlashdi va spikerlarning nutqi tarjima bilan to'xtatilmadi, lekin u bilan almashtirildi. Ushbu qoida aniq va to'liq tarjima talabini ilgari surdi (30-40 daqiqagacha), bu turli xil qoidalar, belgilar, ramzlarni ixtiro qilib, kiruvchi ma'lumotlarni siqish va aniq belgilash zarurligini keltirib chiqardi va bu yozuv tizimlarini va uning nazariy asoslash tushunchalarini rivojlantirishga turtki bo'ldi.

1941 yilda Jeneva universitetida tarjimonlar maktabi tashkil etildi, uning asoschisi A. Villeman edi. Bu haqiqatdan qiziqarli, chunki Jeneva maktabining Profil intizomi og'zaki tarjima yozuvidir. Bu yozuvni saqlashning asosiy qoidalarini ishlab chiqqan tarjimonlar Jeneva maktabining vakillari edi.

Ulardan birinchisi J. Erber bo'lib, 1952 yilda "tarjimon darsligi"ni chop etgan. J. Erber ilmfanning turli sohalaridan olingan bir nechta prinsiplar va ro'yxatga olish usullarini, shuningdek, universal belgilar va ramzlarni taklif qildi. Shuningdek, u og'zaki tarjima jarayonining uchta tarkibiy qismini aniqladi: tushunish, transpozitsiya, gapirish. Yozuv ikkinchi bosqichga kirdi.³

Muallif quyidagi ro'yxatga olish qoidalarini keltirdi: nutq boshlanishidan boshlab fiksatsiyani boshlang; asosiy, tasniflash, pastki chiziq, qavslar ichida xulosani tanlash orqali nutqning mantiqiy tahlilini amalga oshirish; tarjima tilini yozib olish; tushunarli va aniq yozib olish; qisqartmalardan foydalaning, juda qimmatli raqamlarni yozib oling; rad etilganda kesib tashlang; havola o'qi bilan belgilang.

1956-yilda Jenevada J.F.Rozan izdoshi va hamkasbi J.Erbera, 7 ta asosiy tamoyilni (g'oyalarni ajratish, qisqartirishni qo'llash, o'qlarni bog'lash, chizishdan voz kechish, ta'kidlashni kuchaytirish, vertikal joylashtirish, "qadam") misollarda tizimli va tasvirlangan yozuvlarga bag'ishlangan alohida kitob chop etdi. J.F.Rozan mavsum, vaqt va kelishiklarni ifodalash uchun ba'zi paradigmal toifalarni belgilash usullarini joriy etdi.⁴

J.F.Rozan tomonidan tuzilgan "vertikalizm" tamoyili, yozuvda asosiy deb hisoblangan, g'oyalar orasidagi mantiqiy munosabatlarni ifodalashga va muayyan lavozimlarda bayonotning asosiy elementlarini tartibga solishga imkon berdi.

Tarjima semantografiyasining zamonaviy xorijiy talqinlariga kelsak, og'zaki ketma-ket tarjimaga kirish uning ajralmas qismi hisoblanadi va ilmiy qiziqish mavzusi fiksatsiya jarayonini ratsionalizatsiya qilishdir.

D. Gilles tomonidan olib borilgan tajribalar shuni ko'rsatadiki, kommunikativ tarjima modeli muallifi, dastlabki bayonotning elementlarini tanlashni talab qiladigan yozuv, ularni yozib olish va qo'l harakatlarini nazorat qilish usuli haqida qaror qabul qilish, diqqat hajmining ko'plab resurslarini o'zlashtiradi.

Semantografiya usullari

Tarjima semantografiyasi, odatda, og'zaki ikki tomonlama tarjima va monologik nutqni izchil tarjima qilishda ishlatiladi. Ikki tomonlama tarjima holatlariga rasmiy suhbat, intervyu,

³ Аликина Е.В. Переводческая семантография запись при устном переводе.-Москва: Восток-Запад,2006.-Б.13.

⁴ Аликина Е.В. Переводческая семантография запись при устном переводе.-Москва: Восток-Запад,2006.-Б.13.

muzokaralar, matbuot anjumanlarini tarjima qilish kiradi; bir tomonlama tarjima konferentsiyalarda, prezentatsiyalarda, ma'ruzalarda va hokazolarda nutqlarni tarjima qilishni nazarda tutadi.

Ovozning boshlanishi bilan bir vaqtning o'zida yozishni boshlash tavsiya etiladi, ammo bu so'zni tushunish uchun kichik bir qismni tinglash mumkin. Eng muhimi, ma'ruzachi tarjima qilish uchun pauza qilgandan so'ng, tarjimon yozishni to'xtatadi va tarjima qila boshlaydi. Yozuvlar hajmiga kelsak, siz birinchi iboralarni batafsil yozib olishingiz va keyin yozuvlar sonini kamaytirishingiz kerak, chunki ko'p narsa allaqachon ma'lum bo'ladi va faqat yangi ma'lumotlarni yozib olishingiz kerak bo'ladi.

Har bir tafsilot muhim ahamiyatga ega va tarjimon og'zaki ketma-ket tarjima jarayonida o'z ishini ratsionalizatsiya qiladigan barcha vositalardan foydalanishga harakat qilishi kerak.

Ikki tomonlama tarjima sharoitida (muzokaralar, rasmiy suhbatlar va h.k.) tarjimon stolda ishlaydi, shuning uchun siz A4 formatidagi alohida varaqlardan foydalanishingiz mumkin. Qatlamni gorizontal ravishda joylashtirish, uni uchta ustunga bo'lish tavsiya etiladi. Tarjimon mikrofon oldida turgan matbuot anjumanlarida, nutqlarida, ma'ruzalarda, A5 bloknot formatida, linovanny yoki qafasda yaxshiroq, lekin har doim qattiq qopqoq bilan mos keladi, chunki u vaznni saqlash uchun qulayroqdir.

Har bir tarjimon o'zi uchun yozish tilini o'z ichiga olgan eng maqbul, oqilona usullarni tanlaydi. Biroq, agar tarjima semantografiyasi so'zlarni emas, balki fikrlarni aniqlashga qaratilganligini eslasangiz, yozma tilni va tarjima jarayonida o'ylayotgan tilni bog'lash qiziq.

I.A.Zimneyning kuzatuvlariga ko'ra, "agar tarjima faoliyat turi sifatida inson uchun qiyinchilik tug'dirsa, u holda nutq shaklida amalga oshiriladi, lekin ichki tarzda fikrni shakllantirish va shakllantirish, tushunish asliyat tili, kirish tili orqali amalga oshiriladi. Agar biror kishi bunday nutqqa ega bo'lsa ..., tushunish asliyat tili, chiqish tili, yoki yuqori kasbiylik, ichki, individual, obyekt-sxema semantik kodi vositalari orqali amalga oshiriladi".⁵

Tarjima semantografiyasida asosiy narsani tuzatish kerak, fikrning uzatilishiga ta'sir qilmaydigan "bo'sh so'zlar" ni tushirish va kalit so'zlarni saqlash, xotiraning qo'llab-quvvatlash nuqtalarini, semantik bosqichlarni, naqshinkor so'zlarni ajratish, aniq so'z birikmalarini yozish kerak. Yozuvda bayonotning modalligini va elementlar orasidagi mantiqiy aloqalarni o'tkazish muhimdir.

Umuman, tarjima semantografiyasining barcha usullari uch guruhga bo'linishi mumkin: leksik, grammatik va tizimli-kompozitsion usullar. Leksik metodlar turli xil yo'llar bilan so'zlar va iboralarni, grammatik texnikani – asosiy grammatik toifalarni yozib olishni aks ettirishga imkon beradi va nihoyat, strukturaviy va kompozitsion usullar yozuvni tashkil etish usulini (masalan, uning joylashuvi) va so'zning qismlari o'rtasidagi munosabatlarning xususiyatini aks ettiradi.

Xulosa

Yuqoridagi fikrlardan xulosa qilib aytadigan bo'lsak, hukumatimiz tarjima sohasiga e'tibor qarayotgan bir davrda, tarjima semantografiyasi usullarini mukammal o'rganish, tarjima jarayonida yozish vaqtida nima qilish kerak, yozuvlarni qaysi tilda saqlash lozim, nimalarni yozish kerak, qanday qilib yozish kerak masalalariga e'tibor qaratish maqsadga muvofiqdir.

⁵ Аликина Е.В. Переводческая семантография запись при устном переводе.-Москва: Восток-Запад,2006.-Б.28.

References:

1. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. – Toshkent: O'zbekiston. 2017.– B.13;
2. Mirziyoyev Sh. Erkin va farovon demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. Toshkent: O'zbekiston, – 2016. – B.15;
3. Аликина Е.В. Переводческая семантография запись при устном переводе.- Москва: Восток-Запад,2006.-Б.13;
4. AbduazizovA, XolbekovM. Atoqli tarjima nazariyotchisi // O'zbekiston adabiyoti va san'ati, 2012,14 dekabr;
5. Muhammadjon Xolbekov,«Jahon adabiyoti» jurnali, 2013;
6. Xodjayeva N. Sinxron tarjimada tema va rema tushunchasi. // O'zbek sharqshunosligi: buguni va ertasi № 5 (ilmiy to'plam). – Toshkent: 2014;
7. Воеводина Т.В. Устный перевод в коммуникативном аспекте и его соотношение с другими видами перевода//Тетради переводчики Вып. 20. – Москва: Высш. шк., 1983;
8. Кочкина З.А. Некоторые особенности деятельности синхронного переводчика. Тезисы докладов на II съезде Общества психологов , вып. 1. Москва, АПН, 1963;
9. Мишкuroв Э.Н. История арабоязычной переводческой традиции: начало пути. Вестник Московского университета. Серия 22. –
10. <https://saviya.uz/ijod/adabiyotshunoslik/tarjima-na-zariyasi-fan-sifatida/>
11. <https://www.youtube.com/watch?v=HJNRW3TKULA>
12. <http://ziyouz.uz/adabiyot>
13. <https://ar.wikipedia.org/wiki/>